

НАРОДНИЙ ОДЯГ НАСЕЛЕННЯ ПОДІЛЛЯ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. З ФОНДОВОЇ КОЛЕКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ НАРОДНОЇ АРХІТЕКТУРИ ТА ПОБУТУ УКРАЇНИ

У статті висвітлено основні елементи традиційного народного вбрання населення Поділля кінця ХІХ- поч. ХХ ст. Детально розкриваються компоненти жіночого та чоловічого одягу. Розглядаються варіанти святкового та побутового вбрання. Особлива увага приділяється складовим жіночої сорочки, використовуючи при цьому місцеві назви її деталей.

Ключові слова: *Поділля, одяг, вишивка, сорочка, орнамент*

As represented sex highlights the basic elements of traditional folk dress skirts population XIX-XX century. Details disclosed components of women's and men's clothing. The variants of the holiday and everyday wear. Particular attention is paid to women's shirts components, using local names of its parts.

Keywords: *Podillya, clothes, embroidery, shirt, ornament*

Традиційний український одяг – яскраве і самобутнє культурне явище, уособлення духовної спадщини народу та його світоглядних уявлень. Разом з тим він несе в собі національну символіку та знак національної культури.

Процес формування народного вбрання українців відбувався впродовж багатьох століть й остаточно завершився на сер. ХІХ ст. На цей час були остаточно створені критерії традиційного крою одягу: він мав бути раціональним і зручним в носінні. Його виготовляли з натуральних матеріалів (домотканого полотна, сукна, овечої шкіри). На поч. ХХ ст. набуває поширення одяг виготовлений з фабричних матеріалів.

Традиційно український одяг складався з кількох комплектів – натільного, поясного, нагрудного і верхнього вбрання. Також він розрізнявся за сезонними ознаками. Одяг був повсякденним, святковим та обрядовим.

Характерною рисою українського народного вбрання було щедре поєднання декоративності, контрастних кольорів орнаменту, багатство різновидів орнаментальних мотивів (рослинний, зооморфний, геометричний), різноманітність технік (вишивання, ткання, аплікація, мережка, мереживо, вирізування), а також широкий вибір оздоблювальних матеріалів (метал, бісер тощо). Повсякденний був менше декорованим, а святковий – відрізнявся дорожчими матеріалами, а також різноманітними способами прикрашання. Та попри всі спільні риси українського народного одягу, в окремих місцевостях помітні свої характерні локальні особливості, що вирізняють його серед інших. Це

виявляється у своєрідному колориті, поєднанні певних компонентів одягу, способах носіння його окремих деталей, використання прикрас тощо.

Подільський народний одяг відрізняється своєю неповторністю. Це відображається в його надзвичайній декоративності, мальовничості, що розкриває високу культуру місцевого виробництва матеріалів, величезний досвід використання багатьох технік оздоблення та декорування вбрання.

Основою складовою частиною українського жіночого та чоловічого одягу є **сорочка**. Шилася вона з домотканого конопляного чи лляного полотна, а на поч. ХХ ст. – з домотканого чи фабричного бавовняного полотна. Вона виділялася багатим, різноманітним оздобленням. [1, 48]

Жіноча сорочка шилася, в основному, з двох пілок (полотнищ), але ширина домотканого полотна була 58–62 см. Тому вона розширювалися вставними клинами, часто різних розмірів та форм.

Крій жіночих сорочок до поч. ХХ ст. відзначався однотипністю. Були вони додільні (святкові) та «до підточки» (на кожен день). Для таких сорочок використовували більш грубе полотно. Грубіші нитки легше та швидше було прясти, швидше ткати та можна було використати менш якісне конопляне волокно.

Загальновідомі назви певних частин сорочки: уставки, рукава, комір, пазуха, підтичка, станок, чохла, ластки. Але в різних районах Поділля частини сорочки мають місцеві назви.

Наприклад, в с. Рудківці Новоушицького району сорочка має такі назви: 1 – «шлейка» (комір); 2 – «брижі» (зборки зібрані біля коміра); 3 – «погрудки» (спереду на грудях вишивалися вертикальні смуги, біля них «прибічники»); 4 – «ластка» (ромбовидний клинець під рукавом); 5 – «дуди» (чохла); 6 – «полики» (уставки); 7 – «порукавля» (рукав від уставки); 8 – «станок» (верхня частина сорочки); 9 – «підтячка» (нижня частина сорочки); 10 – «бахур» (від ластки клин вниз по станкові); 11 – «півтренька» (збоку на підтичці вставлена смуга, яка становить третю частину ширини полотна); 12 – «пруток» (підрублена вузьким прутиком нижня частина сорочки). Ззаду на станку теж вишивалися вертикальні смуги, що мали назву «долішники». (pict_1.jpg), [3]

В Новоушицькому районі комір сорочки збирався на нитку та обшивався вузькою смугою полотна – «обшивка». Рукав пришивався до полика по «підтканню» і по основі. Ширина рукава дорівнювала половині ширині пілки. Пазуха робилася посередині сорочки, була довгою до пояса. Біля шлейки сорочка зав'язувалася двома шнурками або стрічками.

На поч. ХХ ст. на півдні Східного Поділля побутували сорочки з суцільно кроєним рукавом, де орнамент вишивався на плечі у вигляді уставки. Рукав був завжди прямий, внизу викінчувався «манькетами» різних форм. Довкола шиї збиралися дрібні зборки. Комір був різний: на

обшивці вузький, стоячий, виложистий. Також побутували сорочки «до гестки».

Надзвичайно багато прикрашалася вишивкою жіноча сорочка. Мотиви орнаментів передавалися з покоління в покоління й ставали традиційними. Певна кількість орнаментів з певними особливостями в кольорах, композиціях та окремих деталях, були притаманними для окремих сіл, разом складала характерні особливості певного регіону.

До кін. XIX ст. на Поділлі вишивали нитками, пофарбованими природними, а згодом аніліновими барвниками. Червоний, синій, зелений та чорний кольори давала фабрична паперова нитка «заполоч». У с. Клембівці та Яланці Ямпільського повіту для вишивання використовували білі нитки «фільдекос» (фабрика Невської ниткової мануфактури), а блакитний і зелений кольори давали напівшовк, а також золота і срібна мішура фабричного виготовлення.

Орнаментальні мотиви подільських вишивок були різноманітні: геометричні (ромби, квадрати), геометризовані («баранячі ріжки», «волові очі»), рослинні (рожі, реп'яшки, квіти), ажурні (зірки, «восьмиріжки») узор.

Основні техніки вишивки та змережування були такі: «стебнівка», «низь», «вирізування», «зерновий вивід», «качалочки», «лічільна гладь», «миканиця» або «цірка», «мережа», «настилування», «колодочка», «зэрно», а також традиційний український хрестик.

У музейній колекції зберігається багато унікальних сорочок оздоблених різними типами вишивки. Зокрема, виділяється жіноча сорочка (НМНАП України, О-3176) вишита хрестиком червоними нитками. (pict_3.jpg)

Найбільш поширена техніка вишивки на Поділлі була «низь» («низья»), що давала лише геометричні узор. (pict_4.jpg) В окремих повітах Поділля існували підвиди цієї техніки: «кругла низья», «паршива низья», «сліпа низья», «лиса низья», «страпата низья», «низь з лиця шита» та ін.

У Вінницькому, Гайсинському та Ольгопільському повітах була дуже поширена техніка вишивки з імітацією «гладі» та хрестика.

На півдні Вінниччини у пер. пол. XX ст. побутувала техніка вирізування – «різання».

На Східному Поділлі була поширена вишивка «гладдю» великими стібками. Нею вишивали червоними та чорними нитками квітковий орнамент, з часом він став поліхромним.

Основний акцент у вишивці на жіночій сорочці робився на рукавах. Інколи шви на сорочці зшивали чорними та червоними нитками та робили так звані «мушки». Така сорочка називалась «замушкована». На манжетах вишивалася чорна смужка – «шнурок». В Літинському повіті – їх називали «брацарі» чи «куцюруби», на півдні Вінниччини їх називали «манькети».

Нижче від плеча вишивали широку горизонтальну смугу орнаменту – «полик». Він складався з трьох частин: вгорі – вузька частина вишивки «поверхниця»; посередині – ширша й вужча частина – «полик», нижче – вузька й довша частина – «під поличчя». В різних повітах Поділля «полик» мав різні назви.

На Брацлавщині та в Ольгопільському повіті «збирання» («під поличчя») прикрашали орнаментальною смугою вишивки технікою «настилування» чи «качалочками».

Нижню частину сорочки часто змережували технікою вирізування або «розшивкою».

В кін. ХІХ – поч. ХХ ст. вишивка на подільських жіночих сорочках, в основному була чорна з дрібними червоними та вишневими крапками – «поцвіткована». На поч. ХХ ст. на сорочках з'являється рослинний орнамент вишитий хрестиком. Він був стриманий, в основному мав чорний колір, а пізніше став поліхромним. Вишивки давніших сорочок виконані техніками «низь» та «колодочки», інколи в поєднанні з хрестиком.

Святкові сорочки вишивалися значно багатше, ніж буденні. Сорочка на кожен день могла мати лише дві вузькі вишиті смуги на поликах та на рукавах і дуже скромні «пóгрудки».

Чоловічі сорочки на півдні Поділля у др. пол. ХІХ ст. побутували тунікоподібного крою з домотканого полотна. Платно складалося на плечах так, щоб обидві довжини були рівні. З переду робився розріз для пазухи та розріз для голови. Вгорі під прямим кутом пришивалися рукави. Під рукавами вставлялися косі клинці чи ластки. Більш давні рукави були прямі без манжетів.

З др. пол. ХХ ст. чоловічі сорочки стали шити з фабричного бавовняного полотна тунікоподібного крою з підплічками часто з манжетами або без них. Їх прикрашали скромною вишивкою на грудях («манішка»), чохлах та комірі. (pict_5.jpg) Кольори і техніка вишивки були аналогічні жіночим.

До **поясного** одягу відносяться: «гуньки» (поясні обгортки), спідниці, фартухи, плахти, чоловічі штани.

На півдні Поділля «**гуньками**» чи «катринцями» називали прямокутний шмат ткани на верстаті, вовняної тканини чорного і червоного кольору. Вона була шириною бл. 80 см., довжиною бл. 150 см. з кольоровими смугами по краях – «заснівками». «Передки» (передні кінці) були «рябі», тобто оздоблені вертикальними вузькими смугами, часто білого кольору у поєднанні з червоними, зеленим чи жовтим. [4]

На сході Поділля «гуньки» були виключно чорного кольору, коротші ніж на заході. В Могилівському повіті вони були червоні, коричневі.

Цей поясний одяг обгортався навколо тіла, для зручності правий кінець піднімався і закріплювався поясом. Під час роботи обидва кінці

затикалися за пояс. (pict_6.jpg) «Гунька» фіксувалася на талії поясом-крайкою.

Святкові «гуньки» часто мали «передки» вишневі, але не яскраві, бо основа залишалась чорною, а підтикання фарбували у вишневий колір. Такі «гуньки» перетикалися вгорі та внизу поперечними смужками – «заснівками».

Цей тип поясного одягу в усьому подільському регіоні побутував до початку ХХ ст. й поступово витісняється спідницями.

Спочатку цей тип одягу вдягали переважно молоді дівчата і тільки на свята. Спідниці шили широкі, в декілька пілок (4–7), із кранної вовняної тканини темних та яскравих кольорів. Вгорі тканина збиралася у дрібні зборки та пришивалася до пояска. Мала зав'язки з лівого боку. Низ спідниці оздоблювали смугою оксамиту шириною 10–25 см. та купленою в крамниці «щіточкою». Над оксамитом часто «загинали» вузькі складки. Внизу з вивороту була широка (до 15 см.) «підбойка» лиштва з іншого матеріалу, часто з ситцю чи сатину. [5]

Разом із спідницями з'явилися й довгі прямокутні фартухи. Їх робили з домотканого та фабричного матеріалу.

У ХVІІІ ст. на Вінниччині жіночим поясным одягом поширеним була плахта, яка поступово виходить з побутування до початку ХХ ст. Декілька таких старовинних плахт зберігається у Російському музеї етнографії (у Петербурзі) та у Вінницькому краєзнавчому музеї (фрагменти).

В фондовій збірці НМНАП України також є такий унікальний експонат. Походить він з Гайсинського району Вінницької області.

Чоловічі штани шилися з домотканого конопляного полотна. «Холоші» шилися з перегнутого на основі шмата тканини. Донизу вони були трохи завужені, вгорі в «холоші» вшивалися клинці. Іноді полотно фарбували бузиною чи дубовою корою.

Старші чоловіки на поч. ХХ ст. носили штани на очкурі. Згодом вони стали шитися за міським кроєм.

Неодмінним атрибутом традиційного українського жіночого та чоловічого вбрання були **пояси**. В південно-західній частині Поділля пояси були двох видів: «баюр» та «крайка».

«Баюр» робили з фабричної вовни «лучка», а «крайку» з домашньої пряденої фарбованої вовни. «Крайки» були чорного кольору з повздовжними різнокольоровими смугами, «баюри» мали переважно геометричний орнамент («в хрести»). У фондах музею є цікавий експонат – пояс (НМНАП України, О-2750), який походить з Новоушицького р-ну. (pict_8.jpg)

В Новоушицькому повіті «баюр» вважався дівочим поясом, а «крайка» – жіночим. [6] Спосіб носіння поясів був різним. Наприклад, у с. Слобідці Новоушицького повіту «кінців не пускали», тобто поясами

обгорталися, а кінці підтикали під пояс. [5] У с. Косиківця чоловіки підперзували сорочку, зав'язували крайку спереду.

На початку ХХ ст. у побуті з'являються фабричні пояси. Наприклад, у с. Соболівка Теплицького району спідниці підв'язувалися на талії фабричними вовняними поясами. Вони були шириною 20–25 см., довжиною до 2 м., зеленого чи червоного або жовтогарячого кольору, переткані на кінцях смугами іншого кольору з торочками. Пояси обгортались на талії двічі, а кінці звисали по боках.

Нагрудний одяг – безрукавки з їх різновидами, що закривали верхню частину тіла (груди та спину). На поч. ХХ ст. в побуті подолян, спочатку у міщан, а згодом і у селян, з'являються чоловічі та жіночі «камізельки», виготовлені з фабричної тканини. Переважно цей вид одягу побутував на Західній Придністрянщині.

Чоловічі «камізельки» шилися спереду з вовняної тканини, а іззаду – бавовняної. Позаду також був поясок із пряжкою.

Жіночі «камізельки» були з темної одноколірної вовняної чи бавовняної тканини, довжиною трохи нижче талії і з прямою спинкою. Вони оздоблювались по обох полах та внизу вузькою стрічкою по або «загинками» (дрібними вертикальними складками).

На Східному Поділлі був поширений тип жіночого одягу з рукавами. Так, у с. Соболівка Теплицького району він називався «курточки».

Таки «курточки» шили з одного матеріалу як і спідниці. Носились вони поверх сорочки в прохолодну погоду.

Довжиною вони були до пояса, розширені донизу, з неширокими рукавами, із стоячим або відкладним коміром. Спинка була суцільна, донизу розклинена. Застібка попереду до самого низу. Їх оздоблювали «закладочками», плисом, «волічкою», машинною строчкою кольоровими нитками: на полах біля застібки, по низу, на манжетах та на комірі.

«Курточки» були святкові – з купованої вовни, а щоденні – з купованого «ластика» темних кольорів. [5]

Чоловічим та жіночим **верхнім одягом** були різноманітні свити з домотканого чорного чи коричневого сукна, опанчі, «чугаїни», «манти» та кожухи. В різних місцевостях Поділля вони мали свої назви, крій та оздоблення. (pict_9.jpg)

В с. Слобода Яришівська Могилів-Подільського району був поширений тип одягу, що називався «чушка». Це – довга жіноча свита, з підрізною ззаду талії, з прохідкою та складками (фалдами). Комір – відложний, з лацканами. «Чушка» оздоблювалась червоно-зеленим вовняним шнуром. В експозиції «Поділля» експонується один із таких зразків (НМНАП України, О-2449). (pict_7.jpg)

Чоловіки носили «манти» – пошиті з домотканого сукна. Вони вдягались поверх кожуха. «Манта» шилася довгою, була розширена до

низу, з каптуром, з прямою спинкою. Краї коміра, каптура, кінці рукавів та поли оздоблювались плетеним вовняними шнуром.

Із зимового хутрового одягу були поширені чоловічі та жіночі кожухи. На Поділлі в кін. XIX ст. побутували білі кожухи, а на поч. XX ст. стали з'являтися коричневі дублені. Вони різнилися кроєм та оздобленням.

На півдні Вінниччини побутували білі кожухи прямого крою або підрізні в талії, із зборками, стоячим коміром. Комір, поли, низ рукавів оздоблювали чорним смушком.

У с. Теремці Новоушицького повіту кожухи були білі, підрізні в талії, широкі, зібрані у дрібні «зборки». Такий кожух мав 18 клинців. Комір був відкладний.

У с. Кадіївці кожухи також були білі, підрізні в талії з 5-ма клинами. «Зборки» були ззаду та по боках. Замість кишень нашивались косі «обмани» з каракулю. Комір був відкладний, невеликий. Кожух застібався на грудях на 3 пари шкіряних гудзиків.

В с. Рудківцях, Гарячинці та Куражині також побутували білі кожухи, підрізні в талії з невеликим стоячим коміром. Оздоблювалися вони по талії кольоровою шкірою та орнаментом із квітів з декоративного шнура.

Головні убори діляться на дівочі, жіночі та чоловічі. За типом головного убору можна було визначити соціальну приналежність людини, її вік чи сімейний стан. [1, 133] До жіночих головних уборів належать: намітка, чеpecь, каптур, хустка. До чоловічих – солом'яні капелюхи, смушеві шапки. На поч. XX ст. з'явилися кашкети.

Дівчата зазвичай влітку прикрашали волосся різнокольоровими стрічками, вінками, квітами. Взимку покривали голову різнобарвними хустками.

Найпоширенішим жіночим головним убором були хустки фабричного виробництва різних кольорів. Бавовняні хустки носили на кожен день, а вовняні лише на свята. Існувало декілька варіантів їх зав'язування. В холодну пору року жінки зав'язували хустку «на шию» та «під бороду». Старші жінки зав'язували кінці хустки на голові. Часто у свято вив'язувалися чорною вовняною хусткою без «торочок», а кінці перекидали наперед з обох боків голови.

Неодмінним елементом одягу заміжньої жінки були чепці. Вони виготовлялися в основному з білої домотканої тканини, а пізніше з фабричної. За кроєм вони були схожі на полтавські «пів'язки». Як дівчина «віддавалася», тобто виходила заміж, у вечері після весілля, свекруха вдягала на неї чепця. Він туго приставав до чола і повністю закривав волосся. Інколи під чеpecь клали т.зв. «кибалку», роблену з «прядіва» з конопляних волокон. На півдні Хмельниччини жінки поверх чепця пов'язували «рябу» хустку (чорно-вишнево-біла у клітинку). Їх

ткали на верстаті. Вона була невеликою за розміром, досить грубою і коли нею вив'язувалися то «зверху виломлювалися роги». (pict_2.jpg)

Кантур – це був святковий варіант чепця. Він шився з білої тканини, вишитий зверху кольоровим гарусом. Одягався з наміткою.

Найдавнішим головним убором заміжніх жінок була *намітка* – довга біла серпанкова тканина. Цей вид головного убору виходить з ужитку до кін. XIX ст. Окремі намітки подекуди зберігалися подільських родинах, але на середину XX ст. старші жінки не пригадували як їх носили їхні матері.

Чоловічі шапки мали конусоподібну форму, при носінні верх заломлювався в середину. Шапки, в основному побутували чорні або сірі з сукняним верхом. Вони були дорогі, тому носили їх переважно заможні селяни.

В теплу пору року чоловіки та хлопчики носили солом'яні капелюхи. Їх плели з соломи, яку заготовляли перед тим, як пшениця має достигнути. Стрічку плели рівною – «пліть з 7 стрілок», а потім зшивали.

Взуття носили не часто. В літню добу ходили переважно босими. Найдавнішим повсякденним взуттям бідних верств населення були постолы та личаки, що виходять з ужитку до кін. XIX ст. Більш заможні селяни носили чоботи.

Постолы робили з вичиненої шкіри. Вони були тупоносі або гостроносі (хто як вмів виготовляти). Постолы зав'язувалися на ногах конопляними шнурками, які називалися «волоки».

Чоботи були чоловічі та жіночі. Були ялові та юхтові. Переді та закаблуки пришивалися до халявок. Переді побутували «круглі». Спочатку підошву до чобіт пришивали дратвою, а з поч. XX ст. її стали прибивати дерев'яними цвяхами.

В святкові дні жінки взували юхтові чоботи. Ззаду їх декорували «кучерями» – набитими маленькими жовтими цвяшками.

На поч. XX ст. в побуті з'являються жіночі черевики. Носили їх переважно на свята. Вони виготовлялися з простої шкіри. Були з підборами («на каблуках»), зав'язувались шнурками.

Чоботи та черевики купували на ярмарках. Їх розрізняли за місцем виготовлення: «соколецькі», «вушицькі» (тобто з м. Сокільця чи Ушиці).

При написанні даної наукової роботи автором статті були використані матеріали власних польових досліджень, що проводились в попередні роки, а також враховувався науковий доробок своїх колег, дослідників цієї тематики.

В контексті даного дослідження надзвичайно цікавою є праця Опанаса Неселовського «Наймити та наймички на Поділлі в XVIII ст.», що вийшла 1927 р. у «Записках Кам'янець-Подільського інституту народної освіти». [2]

В цій праці автор наводить зразки угод, що укладалися між господарем та наймитом. В ті часи за роботу наймитам дуже рідко

платили грошима. Розрахунок за працю проводився в основному господарським інвентарем, предметами свого виробництва, а також одягом.

Для нас, дана праця – це важливе джерело інформації стосовно побутування видів одягу та жіночих прикрас в різних регіонах Поділля у XVIII – поч. XIX ст. Цікаво, що окремі предмети вбрання давали у повну власність наймитам, а інші – в тимчасову, на період служби, тобто «до ходу». О. Неселовський в праці наводить 66 трудових угод з 1743 по 1819 р. Серед них наводимо такі угоди:

- «м. Літин, 1765 р. Наймиту: дві пару сорочок, третя – до ходу, пара – на відході, ходаків – скільки сходить і пришви, а також ходить в усьому моєму»;

- «с. Мишарівка, Гайсинський повіт, 1793 р. Наймичук: свита, чоботи, дві пари сорочок, шапку і пояс, за що можна купити»;

- «с. Харпачка, Ольгонільський повіт, 1804 р. Наймичці: на кожух 3-5 зл., на плахту, на чоботи зл. 5, на пояс, три сорочки, на дві намітки, каптур»;

- «с. Каташин, Ольгонільський повіт, 1805 р. Дівка наймається на ціну: чушка, плахта, три сорочки, чоботи красні, пояс, хустка, косники, бинда, ковтки, пацьорки [прикраси]»;

- с. Шутнівці, Кам'янецький повіт, 1807 р. Наймиту: п'ятеро шмаття: штанів двоє, дві сорочки грубих, одна тонка, опанча сива, холошні, пояс, шапка за 6 зл., чоботи нові і кілко сходить підшитих, і день присівку ячменю [тобто скільки виоре 1 плугом за день]». [2]

Український національний костюм можна віднести до одного з видів декоративно-ужиткового мистецтва. Це – важлива пам'ятка, що нерозривно пов'язана з історією українського народу, розкриває його характер та творчі можливості.

В наш час традиційне народне вбрання майже вилучене з ужитку. Як святковий і обрядовий, його донедавна, носили лише в Західному регіоні України. В інших місцевостях, на свята одягали лише окремі компоненти: вишиті сорочки, фартухи, прикраси тощо.

Після проголошення незалежності України народний одяг використовують здебільшого, під час урочистих та політичних заходів, вшанування пам'яті жертв тоталітаризму XX ст., фольклорних фестивалів, концертів, тощо.

Як окремий вид декоративно-прикладного мистецтва в наш час народний костюм живе на сцені. Чимало фольклорних та самодіяльних ансамблів, приділяють багато уваги не лише творчому репертуару, але й сценічному вбранню. Існують пісенні колективи над створенням сценічного образу яких працює чимало художників та дизайнерів.

Кращі традиції народного костюму, його крій, декорування зберігаються в наші дні в проектуванні сучасними українськими

художниками-модельєрами та народними майстрами сучасних колекцій одягу.

Джерела та література:

1. Матейко К.І. Український народний одяг. – К., 1977.
2. Неселовський О. Наймити та наймички на Поділлі в ХУІІІ ст.// Записки Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. – 1927.
3. Власні експедиційні записи. Інформатор Козловський М.М., 1910 р.н., с. Рудківці Новоушицький р-н. Запис 1983 р.
4. Власні експедиційні записи. Інформатор Піддубна М.І., 1900 р.н., с. Джурджівка Новоушицького р-ню Запис 1983 р.
5. Власні експедиційні записи. Інформатор Шевченко М.К., 1927 р.н., с. Соболівка Теплицького р-н. Запис грудень 1972 р.
6. Власні експедиційні записи. Інформатор Сивон О.В., 1939 р.н., с. Слобідка Новоушицький р-н. Запис липень 1989 р.